

Resum

Aquesta recerca versa sobre les competències del professional de l'educació social en la promoció de l'envelliment actiu, des de la percepció i opinió dels participants: treballadors socials i directius de centres socials, educadors i educadores socials, gent gran i col·legis professionals d'educadors socials. Es va realitzar en sis comunitats autònomes, utilitzant-se grups de discussió i qüestionaris, on s'englobaven les competències del professional de l'educació social, i es van obtenir un total de 112 participants. L'anàlisi dels resultats es va realitzar a través del programa ATLAS.ti v7.5.13, en el cas dels grups de discussió, i amb el paquet estadístic SPSS v. 22 per a Windows, amb els qüestionaris. Destaquen com a competències rellevants les següents: la dinamització social i cultural que comporti un foment de la motivació a la participació social i a la pròpia dinamització de la institució de gent gran i la seva participació en la comunitat; el disseny, desenvolupament, gestió i avaluació de plans, programes, projectes i activitats; i el foment i la millora de l'envelliment actiu a través de la generació de recursos educatius i socials que ho afavoreixin, fet que permet replantejar el procés d'envelliment i que repercuteix en la millora de la qualitat de vida.

Paraules clau

Educació social, aprenentatge, competències professionals, participació, envelliment actiu.

Competencias del profesional de la educación social en la promoción del envejecimiento activo

La presente investigación versa sobre las competencias del profesional de la educación social en la promoción del envejecimiento activo, desde la percepción y opinión de los participantes: trabajadores sociales y directivos de centros sociales, educadores y educadoras sociales, personas mayores y colegios profesionales de educadores sociales. Se realizó en seis comunidades autónomas, utilizándose grupos de discusión y cuestionarios, en donde se englobaban las competencias del profesional de la educación social, y se obtuvieron un total de 112 participantes. El análisis de los resultados se realizó a través del programa ATLAS.ti v7.5.13, en el caso de los grupos de discusión, y con el paquete estadístico SPSS v. 22 para Windows, con los cuestionarios. Destacan como competencias relevantes las siguientes: la dinamización social y cultural que conlleve un fomento de la motivación a la participación social y a la propia dinamización de la institución de personas mayores y su participación en la comunidad; el diseño, desarrollo, gestión y evaluación de planes, programas, proyectos y actividades; y el fomento y la mejora del envejecimiento activo a través de la generación de recursos educativos y sociales que lo favorezcan, pudiendo con ello replantear el proceso de envejecimiento y repercutiendo en la mejora de la calidad de vida.

Palabras clave

Educación social, aprendizaje, competencias profesionales, participación, envejecimiento activo.

Competencies of the social education professional in promoting active aging

This research paper focuses on the competencies of social education workers in promoting active aging, based on the perceptions and opinions of participants: social workers and directors of social centres, social educators, elderly people and representative of associations of social educators. The study was conducted in six autonomous communities through discussion groups and questionnaires, including consideration of the competencies of social education workers, with a total of 112 participants. The results were analysed using the ATLAS.ti v7.5.13 program in the case of the discussion groups, and the statistical package SPSS Statistics 22 for Windows for the questionnaires. The following are highlighted as particular important competencies: social and cultural development fomented by encouraging social participation and promoting elderly people and their participation in the community; the design, development, management and evaluation of plans, programmes, projects and activities; and promoting and enhancing active aging by generating educational and social resources for this purpose, rethinking the aging process and improving quality of life.

Keywords

Social education, learning, professional competencies, participation, active aging.

Com citar aquest article:

Belchi Romero, G.; Martínez de Miguel López, S.; Antonio Salmerón Aroca, J. A. (2020).

Competències del professional de l'educació social en la promoció de l'envelliment actiu.

Educació Social. Revista d'Intervenció Socioeducativa, 76, p. 32-54.

▲ Introducció

Els canvis demogràfics a Espanya han generat un envelliment de la població, situació que s'incrementarà en els propers anys (INE, 2018), essent imprescindible un nou model d'envelliment basat en la promoció de la dignitat i els drets humans.

Des d'aquesta òptica, és inexcusable apostar per una vellesa positiva, amb un alt funcionament físic, cognitiu i emocional i amb una alta implicació social (Centre Internacional de Longevitat de Brasil, 2015), recolzada en el paradigma de l'envelliment actiu, abordat des de la multidimensionalitat i la multidisciplinarietat, entenent-lo com un concepte integrador i inclusiu, centrat més en les capacitats –i en les maneres de mantenir-les i/o potenciar-les– que no pas en les mancances; es percep la jubilació com una etapa que presenta noves possibilitats de desenvolupament i creixement (Salmerón, Martínez de Miguel i Escarbajal de Haro, 2014), en què l'envelliment actiu és un element clau per al desenvolupament d'una societat per a totes les edats.

El paradigma de l'envelliment actiu no només beneficia la gent gran, sinó tots els ciutadans, ja que la gent gran mantindrà més temps la seva independència i autonomia, i podrà continuar sent un potencial actiu per a la societat. A més, l'actual generació de gent gran arriba a la jubilació amb els valors de l'envelliment actiu força interioritzats, i “els que ara es jubilen tenen un perfil molt més exigent amb relació a les formes d'activar el seu envelliment” (Prieto, Herranz i Rodríguez, 2015, p. 99).

Que la gent gran es mantingui activa esdevé imprescindible pels múltiples efectes positius que se'n deriven en la salut i el benestar d'aquestes persones (Martínez, Díaz-Veiga, Rodríguez i Sancho, 2015). Per això, les polítiques socials futures han de contemplar la presència de l'educació en les actuacions planificades per a la gent gran, la qual cosa repercutirà en el benestar i la qualitat de vida i serà un mitjà d'autorealització personal i social. Caldrà plantejar-se, de la mateixa manera, la figura de nous professionals, tendents a la consecució dels objectius emergents de l'envelliment actiu. Per això esdevé imprescindible la figura del professional de l'educació social, per les seves competències en aquest àmbit, davant les demandes de noves necessitats de la gent gran, sobretot en l'àmbit socioeducatiu.

Per les raons esmentades, l'estudi que es presenta aborda una anàlisi de les competències d'aquest professional tendents a afavorir una forma d'envellir activa a partir de grups de discussió amb gent gran i qüestionaris de treballadors d'institucions dedicades al col·lectiu, educadors socials i col·legis professionals d'aquests professionals.

Les polítiques socials futures han de contemplar la presència de l'educació en les actuacions planificades per a la gent gran

Marc teòric

En els últims anys s'ha concebut l'edat de jubilació des d'una perspectiva possibilitadora; una nova etapa vital en la qual és possible, i desitjable, iniciar nous projectes, tenir cura de la salut física i psíquica i gaudir d'un nou període de desenvolupament personal, en què no es consideri un problema complir anys, sinó més aviat una oportunitat, com ja es va posar de manifest en l'Any Europeu de l'Envelliment Actiu i la Solidaritat Intergeneracional (2012).

En aquest marc, han anat apareixent una sèrie de teories l'orientació de les quals està més centrada en les possibilitats de la gent gran que en les seves incapacitats i problemes; de tal manera que les persones, amb la seva trajectòria vital i actituds, són el principal agent en la manera com s'envellirà (Oddone, 2013). Per això,

es promou un canvi positiu en la concepció de la vellesa, on se la consideri des d'un enfocament de cicle vital, com a procés permanent de l'ésser humà i com una etapa de vida activa, en la qual siguin possibles l'autonomia individual i l'autorealització (Beltrán i Rivas, 2013, p. 286).

Els pilars de l'envelliment actiu són: salut, participació, seguretat i aprenentatge al llarg de la vida

La societat en el seu conjunt s'ha d'implicar en la fita d'envellir activament, en un canvi de perspectiva que impliqui considerar els pilars de l'envelliment actiu: salut, participació i seguretat, a la qual cosa s'afegeix un quart element, referent a l'aprenentatge continu al llarg de la vida (Centre Internacional de Longevidat de Brasil, 2015); considerant l'envelliment actiu com un recurs fonamental que serveix de suport i ajuda a la gent gran per realitzar i desenvolupar el seu potencial de qualitat de vida, participant en la societat d'acord amb els seus interessos, necessitats, desitjos i capacitats (Llibre Blanc d'Envelliment Actiu, 2011; Martínez, 2006). Així, és imperiós promocionar i afavorir una figura positiva de la persona gran i que es sensibilitzi la societat del valor de l'envelliment actiu. És aquí on els centres socials de gent gran cobren sentit, definits com a establiments públics especialitzats, destinats a l'atenció i assistència necessàries d'aquest col·lectiu, en matèria de serveis socials (Estatut Bàsic de Centres, Art. 1, 2009, p. 2), tot configurant-se com a unitats de foment de la convivència i promoció social, formació, informació i desenvolupament d'activitats culturals i de lleure, dinamitzadores de les relacions interpersonals i grupals.

Davant d'aquest panorama, cal, d'acord amb Rodríguez i Rubiera (2016), optar per mesures que implementin les infraestructures per posar en marxa accions orientades a adaptar les societats a la situació actual del col·lectiu de gent gran, desenvolupant estratègies, polítiques i bones pràctiques; afavorint activitats significatives adequades a les capacitats, ritmes i desitjos de cada persona gran i que es constitueixin com a eina important per millorar la seva qualitat de vida (Martínez *et al.*, 2015).

Partint del tot el que hem exposat, és imprescindible promoure la dimensió socioeducativa en la gent gran, l'envelliment actiu, amb visions possibilistes i possibilitadores (Beltrán i Rivas, 2013); cal plantejar i desenvolupar programes que permetin a aquest col·lectiu optimitzar les seves potencialitats per a l'autonomia, la promoció de la salut, l'educació i la participació social (Miñano i Martínez de Miguel, 2011).

Per a fer-ho possible, es compta, entre d'altres recursos, amb l'educació social per afavorir “un dret de la ciutadania, per poder veure complets els valors d'un estat de dret: igualtat, justícia social, dignitat humana, la no discriminació...” (Bigeriego i Rueda, 2015, p. 22). Si s'és conscient del canvi social i cultural del col·lectiu de gent gran i les noves característiques, problemes, reptes, necessitats, interessos, etc., que tenen, no és viable donar una resposta des d'una perspectiva assistencialista i/o paternalista, com es feia fa dècades, atesa la seva ineficàcia.

És aquí on el professional de l'educació social, a través del seu tret característic i diferenciador, la intervenció socioeducativa, pren especial rellevància. Aquests professionals són capaços d'emprendre activitats socials i educatives que donin resposta a les noves incerteses, necessitats i interessos per desenvolupar en la gent gran, un col·lectiu heterogeni i en transformació (Urpí i Zabal, 2005), i poden replantejar el procés d'envelliment en la vellesa a partir de processos d'aprenentatge tot utilitzant l'educació per a la millora de situacions personals i socials.

Els educadors socials han de poder emprendre activitats socioeducatives que equilibrin el dèficit de formació i que alhora siguin terapèutiques i importants per al desenvolupament i l'exercici de les capacitats cognitives de la gent gran, reforçant al mateix temps actituds i modificant les que no siguin eficaces per a un envelliment actiu. Han de basar la seva actuació en un model educatiu que es fonamenti en el paradigma hermenèutic o sociocrític, establint el diàleg i la comunicació com a base de l'acció educativa tot donant resposta a les noves necessitats i interessos per desenvolupar en la gent gran situacions que la intervenció socioeducativa pot afavorir (Urpí i Zabal, 2005).

L'educador social pot ser un professional que, a partir de processos d'aprenentatge, pot replantejar el procés d'envelliment en la vellesa, utilitzant l'educació en la seva intervenció socioeducativa per a la millora de situacions personals i l'educació ciutadana per propiciar actituds positives respecte a la gent gran. Així, contribueix a canviar esquemes de pensament inadequats i a trencar estereotips de la vellesa com a període en el qual no es pot continuar aprenent ni envellint de manera activa.

Tal com afirmen Pérez Serrano, De Juanas, Cuenca, Limón, Lancho, Ortega i Muelas (2013), l'envelliment “és una revolució silenciosa que demana canvis importants en la nostra societat” (p. 13), motiu pel qual cal fomentar la

És imprescindible promoure la dimensió socioeducativa en la gent gran amb visions possibilistes i possibilitadores

cultura i el paradigma de l'envelliment actiu per atendre els nous reptes de la societat actual en matèria de gent gran i referents a l'àmbit socioeducatiu. En aquest sentit, l'educador social, per les competències que posseeix, esdevé imprescindible per a aquest propòsit.

Mètode

Tenint en compte els objectius i els participants de l'estudi, cal que, per abastar-ne les peculiaritats i característiques específiques, s'opti per la complementarietat metodològica, tot emprant tècniques de caràcter qualitatiu, com els grups de discussió, fet que els permet arribar a tenir més coneixement del món que els envolta, i tècniques quantitatives, mitjançant el mètode d'enquesta amb els qüestionaris com a instrument, fet que permet més objectivitat en relació amb les descobertes de l'estudi; buscant amb això la millor forma d'arribar a tenir més coneixement mitjançant l'adaptació de les eines a cada agent que hi intervé.

Objectius

Objectiu general:

- Establir les competències del professional de l'educació social en la promoció de l'envelliment actiu.

Objectius específics:

- Evidenciar la importància de les competències de l'educador social amb el col·lectiu de gent gran.
- Trobar les claus que permetin dotar de prestigi i fonamentació teòrica a l'acció professional de l'educador social en l'afavoriment de l'envelliment actiu.
- Conèixer les possibilitats de la feina socioeducativa amb el col·lectiu de gent gran.

Població i mostra

La recerca va englobar gent gran, treballadors dels centres socials de gent gran, educadors socials i col·legis professionals d'educadors socials de sis comunitats autònomes.

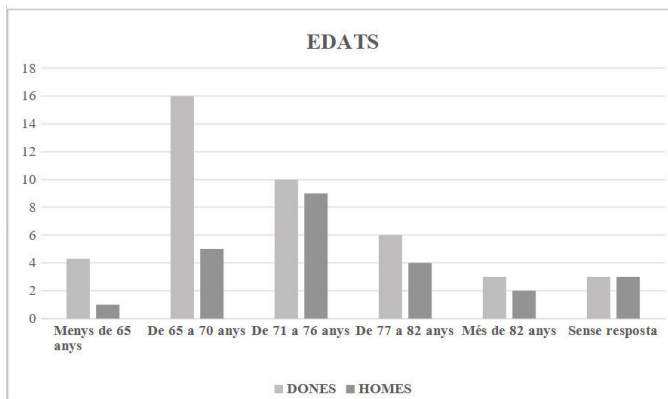
La mostra d'informants és confeccionada de manera intencional, amb la finalitat de poder obtenir la màxima quantitat d'informació possible. De la mateixa manera, es té en compte el principi de saturació en la mida de la mostra a l'hora de donar per finalitzada la recollida de dades.

Els agents involucrats en l'estudi són:

- **Gent gran:** es van realitzar cinc grups de discussió, que englobaven persones de diferents centres socials de gent gran per tal de recollir la seva percepció. Hi havia un total de 69 persones, d'entre 58 i 90 anys, en què el rang més ampli era el de 65 a 70 anys, i s'hi apreciava una participació femenina majoritària (65.2% dones i 34.8% homes), el 72.4% dels quals està casat i la majoria refereix que té estudis primaris (42%), havent desenvolupat la seva tasca professional en el sector terciari (34.8%) o essent mestresses de casa (26.1%). Això suposa el 61.6% dels participants totals de la recerca, els quals queden distribuïts de la següent manera, segons sexe i edat (quadre 1).

Quadre 1. Distribució de la gent gran participant

Font: Elaboració pròpia.

- **Treballadors de centres de gent gran:** es van dur a terme 16 qüestionaris als directius i treballadors socials, on és apreciable una gran majoria femenina (81.3% dones i 18.7% homes), amb una mitjana de 55 anys i essent la titulació de treball social la més esmentada. Això suposa el 14.3% del total de participants.
- **Educadors socials:** l'escassetat d'educadors socials presents en l'àmbit de gent gran repercuteix en el nombre de qüestionaris realitzats, que engloba 21 persones. Això suposa el 18.8% del total de participants. L'edat dels enquestats està compresa entre els 23 i els 61 anys, i la mitjana és de 42 anys. Del total, el 85.7% són dones i el 14.3% homes, i ocupen llocs de treball com el de monitor, tècnic d'animació sociocultural, cuidador, auxiliar educatiu i educador social. Més de la meitat no estan contractats sota la titulació que posseeixen.
- **Col·legis professionals d'educadors socials:** hi ha 6 participants dels 17 col·legis professionals. Això suposa un terç del total de col·legis. Aquesta mostra suposa un 5.3% del total dels participants d'aquest estudi.

El nombre de participants és de 112, distribuït entre gent gran, treballadors dels centres, educadors socials i col·legis professionals

El nombre de participants és de 112, i està distribuït entre gent gran (69), treballadors dels centres de gent gran (16), educadors socials que desenvolupen la seva tasca professional amb el col·lectiu (21) i col·legis professionals d'educadors socials (6).

Instruments

Els instruments que s'han utilitzat per a la recollida d'informació han estat els següents.

a) Grup de discussió

Es considera l'elecció d'aquesta tècnica per les particularitats de la gent gran. D'una banda, per l'amplitud intrínseca d'aquesta tècnica i, de l'altra, perquè facilita i motiva la participació, atès que és una estratègia més dinàmica i participativa. Així mateix, proporciona la detecció de possibles mancances i aporta noves solucions i propostes des de l'òptica de la gent gran. En aquest sentit, permet expressar-se dins d'un ambient enriquidor i d'intercanvi tot percebent si l'opinió expressada a títol personal és acollida i compartida per tot el grup (Hernández, 2002).

Es duen a terme cinc grups de discussió distribuïts en diferents enclavaments geogràfics de la regió de Múrcia. Tota la gent gran participant havia tingut contacte amb professionals de l'educació social a través d'un projecte anual que es realitza en coordinació amb el grau d'Educació Social de la Universitat de Múrcia i els centres socials de gent gran del Instituto Murciano de Acción Social. Per tot plegat, tot i no comptar amb aquest perfil professional en alguns centres, sí que són coneixedors, en certa manera, d'aquesta figura, bé a través del projecte esmentat o dels alumnes que hi realitzen les seves pràctiques de grau.

En els grups de discussió es va partir de les competències establertes dels Documents Professionalitzadors que la Asociación Estatal de Educación Social y el Consejo General de Colegios de Educadores y Educadoras Sociales estableixen per a aquest professional; abordant la relació d'aquestes funcions i competències amb l'envelliment actiu i el col·lectiu de gent gran, tot destacant les que es consideraven més rellevants.

Quadre 2. Funcions i competències del professional de l'educació social

FUNCIÓ	COMPETÈNCIA
A. Transmissió, formació, desenvolupament i promoció de la cultura	A.1. Saber reconèixer els béns culturals de valor social
	A.2. Domini de les metodologies educatives i de formació
	A.3. Domini de les metodologies d'assessorament i orientació
	A.4. Capacitat per particularitzar les formes de transmissió cultural a la singularitat dels subjectes de l'educació
	A.5. Domini de les metodologies de dinamització social i cultural
	A.6. Capacitat per a la difusió i la gestió participativa de la cultura
B. Generació de xarxes socials, contextos, processos i recursos educatius i socials	B.1. Expertesa per a identificar els diversos llocs que generen i possibiliten un desenvolupament de la sociabilitat, la circulació social i la promoció social i cultural
	B.2. Coneixement i destresa per crear i promoure xarxes entre individus, col·lectius i institucions
	B.3. Capacitat per potenciar les relacions interpersonals i dels grups socials
	B.4. Capacitat per crear i establir marcs possibilitadors de relació educativa particularitzats
	B.5. Saber construir eines i instruments per enriquir i millorar els processos educatius
	B.6. Destresa per a la posada en marxa de processos de dinamització social i cultural
C. Mediació social, cultural i educativa	C.1. Coneixements teòrics i metodològics sobre mediació en les seves diferents accepcions
	C.2. Destresa per reconèixer els continguts culturals, llocs, individus o grups a posar en relació
	C.3. Donar a conèixer els passos o eines dels processos en la pròpia pràctica
	C.4. Saber posar en relació els continguts, individus, col·lectius i institucions

D. Coneixement, anàlisi i investigació dels contextos socials i educatius	D.1. Capacitat per detectar les necessitats educatives d'un context determinat
	D.2. Domini dels plans de desenvolupament de la comunitat i desenvolupament local
	D.3. Domini de mètodes, estratègies i tècniques d'anàlisi de contextos socioeducatius
	D.4. Expertesa per a discriminar les possibles respostes educatives a necessitats, diferenciant-les d'altres tipus de respostes possibles (assistencials, sanitàries, terapèutiques, etc.).
	D.5. Coneixement i aplicació dels diversos marcs legislatius que possibiliten, orienten i legitimen les accions de l'educador social
	D.6. Capacitat d'anàlisi i avaluació de l'entorn social i educatiu (anàlisi de la realitat)
	D.7. Coneixement de les diferents polítiques socials, educatives i culturals
E. Disseny, implementació i avaluació de programes i projectes en qualsevol context educatiu	E.1. Capacitat per formalitzar els documents bàsics que regulen l'acció socioeducativa: projecte de centre, reglament de règim intern, pla de treball, projecte educatiu individualitzat i d'altres informes socioeducatius
	E.2. Domini de tècniques de planificació, programació i disseny de programes i/o projectes
	E.3. Capacitat per posar en marxa plans, programes, projectes educatius i accions docents
	E.4. Coneixement de les diverses tècniques i mètodes d'avaluació
F. Gestió, direcció, coordinació i organització d'institucions i recursos educatius	F.1. Dominar els diferents models, tècniques i estratègies de direcció de programes, equipaments i recursos humans
	F.2. Destresa en gestió de projectes, programes, centres i recursos educatius
	F.3. Capacitat per a l'organització i gestió educativa d'entitats i institucions de caràcter social i/o educatiu
	F.4. Capacitat per supervisar el servei ofert respecte als objectius marcats
	F.5. Domini en tècniques i estratègies de difusió dels projectes

Font: Elaboració pròpia.

b) Qüestionaris

La recerca fa ús de dos tipus de qüestionaris: d'una banda, es va establir un model de qüestionari de resposta tancada, combinant preguntes dicotòmiques, amb escala, i preguntes obertes, més aclaridores, per a obtenir coneixement de la figura de l'educador social en el territori estatal, dirigit als responsables de l'àrea d'Envelliment dels col·legis professionals d'educadors socials. Aquestes respostes varien segons les qüestions a tractar (quadre 3), atès que es podien contestar marcant l'opció considerada correcta (apartats 2, 3, 4), oferint un valor quan es tracta d'escales tipus Likert (5 i 6) o amb una resposta oberta (1 i 7).

Està compost per 7 apartats, amb un total de 58 ítems, que recullen informació sobre l'educador social en l'àmbit de la gent gran, tal com mostra el quadre següent.

Quadre 3. Ítems del qüestionari per a la recollida d'informació

1.	Perfil	Sexe, edat, gènere, titulació, àmbit de treball, anys treballats.
2.	Reconeixement de la professió en l'àmbit de la gent gran	Administració autonòmica, ajuntaments, caràcter privat o d'iniciativa social, titulació exigida.
3.	Presència de l'educador social en el sector públic en gent gran	Centres socials, centres d'estades diürnes, residències, associacions, empreses de lleure i temps lliure.
4.	Presència de l'educador social en l'àmbit privat o d'iniciativa social	Centres socials, centres d'estades diürnes, residències, associacions, empreses de lleure i temps lliure.
5.	Funcions professionals de l'educació social (ASEDES)	Transmissió, formació, desenvolupament i promoció de la cultura. Generació de xarxes socials, contextos, processos i recursos educatius i socials. Mediació social, cultural i educativa. Coneixement, anàlisi i investigació dels contextos socials i educatius. Disseny, implementació i avaluació de programes i projectes en qualsevol context educatiu. Gestió, direcció, coordinació i organització d'institucions i recursos educatius.
6.	Tasques de l'educador social per àrees	Salut. Sociocomunitària. Cultural. Educativa. Ocupacional. Esportiva. Lleure i convivència. Promoció cultural i externa.
7.	D'altres aportacions	

Font: Elaboració pròpia.

Totes les qüestions de cada apartat varen ser valorades per experts en funció del grau de claredat, significació i adequació, essent 4 el valor màxim que es podia concedir. Aquest qüestionari va ser sotmès a un procés de validació d'experts segons el mètode Delphi.

D'altra banda, un model de qüestionari de preguntes dicotòmiques i obertes, amb un total de vint interrogants per als treballadors dels centres socials i per als mateixos educadors socials, fent especial èmfasi en les funcions i competències que recull la Asociación Estatal de Educación Social en els *Documents Professionalitzadors*, i que es recullen a les pàgines anteriors.

I, atès que no existien instruments que poguessin respondre a l'objectiu de la recerca, es van dissenyar *ad hoc*. Per a trobar-ne la validesa, es va dur a terme una validació del contingut basada en valoracions quantitatives i qualitatives, a través d'un judici d'experts, que en va avaluar la claredat (tenint en compte la redacció comprensiva de l'ítem), la pertinència (relació de cada ítem amb la dimensió avaluada) i la rellevància (importància de cada ítem sobre la dimensió avaluada), avaluant cada un dels criteris segons una

escala Likert d'1 a 4 (essent 1 *Gens* i 4 *Molt clar*) obtenint una puntuació igual o superior a 3, per la qual cosa es pot interpretar que presenten una claredat, pertinença i rellevància d'acord amb la dimensió avaluada, en el cas del primer model. En el segon cas, en alguns ítems es va obtenir una qualificació menor de 3, per la qual cosa es va realitzar una valoració qualitativa mitjançant aportacions i observacions que consideressin necessàries per millorar, modificar o eliminar aquells ítems valorats amb una puntuació inferior a tres en qualsevol dels criteris (claredat, pertinença o rellevància) permetent millorar la formulació de tres d'ells perquè fossin més clars i més fàcils de comprendre. I es van afegir dos nous ítems, no contemplats en el qüestionari original, els quals es van considerar adequats d'incloure, ja que poden aportar informació rellevant per a l'objectiu d'aquesta recerca.

Procediment de recollida i anàlisi de dades

Cal destacar la dificultat de la recollida d'informació dels educadors socials en l'àmbit de la gent gran, a causa de l'escassetat d'aquest perfil professional en aquest àmbit

Per a la recollida i l'anàlisi de dades es va garantir que la informació recollida seria utilitzada exclusivament per a les finalitats de la recerca, prèviament aclarides en una primera presa de contacte, i tots els participants en van donar el consentiment informat.

En la realització dels grups de discussió, es van seleccionar escenaris participatius, per comptar amb el màxim nombre de veus de gent gran. Primer, es van desplaçar al lloc indicat: es va utilitzar un espai ampli, on els participants se sentissin còmodes, afavorint un ambient relaxat i distès on poguessin expressar-se lliurement. Aquest procés de recollida d'informació va ser gravat, amb el consentiment previ dels participants, per a fer-ne, posteriorment, la transcripció i l'anàlisi.

Pel que fa als qüestionaris amb els treballadors dels centres i amb els educadors socials, es va desenvolupar en el seu lloc de treball per tal que els enquestats estiguessin al més còmodes possible. Cal destacar la dificultat de la recollida d'informació per part de la mostra dels educadors socials que treballen en l'àmbit de la gent gran, a causa de l'escassetat d'aquest perfil professional en aquest àmbit.

Dels qüestionaris dels col·legis professionals, que van ser difosos pel Consejo General de Educadores y Educadoras Sociales per tot el territori estatal, es van obtenir sis respostes (el 35.3% del total de col·legis professionals), i van ser plenats pels responsables de les àrees d'envelliment.

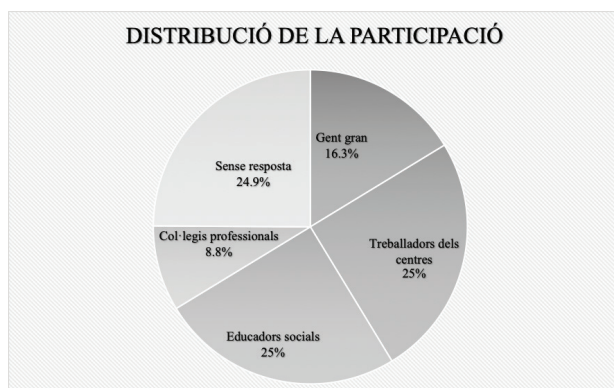
La informació obtinguda va ser codificada en termes qualitius (tractament inductiu mitjançant la configuració de categoritzacions de contingut), usant les potencialitats de l'ATLAS.ti; i quantitius (anàlisi estadística per a l'obtenció de dades percentuals que donen lloc a gràfiques informatives), mitjançant el programa SPSS.

Resultats

Els resultats que es desprenen d'aquesta recerca ofereixen informació rellevant sobre el seu objectiu general, clarificant i delimitant les competències del professional de l'educació social en la promoció de l'envelliment actiu. El 75.1% del total de participants fan referència a les competències i funcions que desenvolupa l'educador social en l'àmbit de la gent gran com a promotores d'un envelliment actiu. Això suposa el 65.2% del total de participants de gent gran, el 100% dels treballadors dels centres i els educadors socials i el 35.3% dels col·legis professionals d'educadors socials. La seva participació queda distribuïda de la manera següent (quadre 4).

Quadre 3. Distribució percentual de les respostes de la totalitat de participants

Font: Elaboració pròpia.

Totes les respostes ofertes per cada un dels grups participants es divideixen percentualment entre les dotze competències que esmentem a continuació, i s'engloben d'acord amb els objectius de l'estudi, donant lloc a percentatges que permeten una classificació de la rellevància d'aquestes competències, segons la importància atorgada pels participants a cadascuna d'elles.

Pel que fa al primer objectiu específic, que era evidenciar la importància de les competències de l'educador social amb el col·lectiu de gent gran, es destaquen els resultats següents:

- Afavorir les relacions, incloent-hi les de caràcter intergeneracional, amb tendència a evitar la soledat de la gent gran, treballant a nivell emocional i socioafectiu, millorant amb això la comunicació i repercutint en el seu estat anímic.

El 6.9% de les respostes de la gent gran esmenta la competència: *ens fan sentir-nos útils* (PM54); *ens ha donat vida* (PM15); *el contacte el genera aquesta figura* (PM58).

Dels treballadors, el 5.9% són respostes que al·ludeixen a aquesta competència: *facilitar i reforçar professionalment les relacions donant dinamisme, activitats adequades i oportunes per a les interrelacions humanes* (T10).

Pel que fa als educadors socials, el 3.4% de les seves respostes versa sobre la competència següent: *transmetre estratègies i eines que facilitin la relació i la comunicació interpersonal* (ES7); *capacitat per a potenciar les relacions interpersonals i dels grups socials* (ES20).

En aquesta competència, els col·legis professionals atorguen la puntuació més alta, un 5 sobre 5, fet que suposa que el 100% dels participants la considera com a molt pròpia de l'educador social en el treball amb la gent gran.

- Fomentar i millorar l'envelliment actiu, generant recursos educatius i socials que l'afavoreixin, tot podent replantejar el procés d'envelliment, repercutint en la millora de la qualitat de vida i mantenint les capacitats de la gent gran al màxim temps possible.

El 15.6% de les respostes de la gent gran al·ludeix a aquesta competència: *ens dona una vida diferent de la que teníem a casa amb la nostra monotonia de cada dia. [...] Ens oferiu una vida millor de la que podríem tenir si fóssim tot el dia a casa, perquè ens proposeu coses i ens permeteu estar actius* (PM23).

El 10.5% dels treballadors dels centres versa sobre la competència següent: *afavoreix l'envelliment actiu mitjançant activitats i tallers educatius, lúdics i de lleure i amb això afavoreixen una bona manera d'envellir* (T4).

El 13.6% de les respostes dels educadors socials al·ludeixen a aquesta competència: *fomenta l'envelliment actiu, aporta nous conceptes d'envelliment, de com entendre l'etapa de la vellesa des d'una perspectiva d'oportunitats i creixement personal* (ES4); *millora la qualitat de vida, renova la manera d'afrontar la jubilació, afavoreix l'envelliment actiu* (ES21).

Els col·legis professionals puntuen aquesta competència amb un 4.7 sobre 5, puntuació que suposa un 94%.

- Afavorir noves possibilitats a través de la facilitació de recursos i informació i creació d'espais de participació que comportin més visibilitat del col·lectiu i suposin més inclusió de la gent gran en la seva comunitat.

El 3% de les respostes de la gent gran versa sobre aquesta competència: *doneu lloc que fem coses noves, que per por o per manca d'oportunitats anteriors no n'hem tingut la possibilitat* (PM21).

El 3% de les respostes dels treballadors dels centres esmenta: *obriria i afavoriria altres actuacions i plataformes* (T13).

El 3.8% de les respostes dels educadors socials versen sobre la competència enunciada: *obrim nous horitzons i possibilitats que abans no s'havien plantejat* (ES10); *possibilitar espais de promoció cultural del col·lectiu i crear un espai inclusiu en aquest àmbit* (ES20).

Els col·legis professionals atorguen un 4.7 sobre 5, puntuació que suposa un 94%.

- Partir del coneixement del context per realitzar intervencions contextualitzades que repercutixin en la transformació de les institucions de gent gran i del mateix col·lectiu, aportant el component socioeducatiu.

El 3% de les aportacions ofertes per la gent gran versa sobre la competència enunciada: *parlen amb nosaltres i ens pregunten coses, què ens agrada i què no* (PM42).

El 8.9% de les respostes dels treballadors fa referència a aquesta competència: *se centra més en la persona, en el que vol i necessita per al seu envelliment actiu* (T20).

El 9.3% de les respostes dels educadors socials engloba aquesta competència: *canvi dels centres i del pensament de les persones que hi participen* (ES10); *intervé per canviar contextos, centres i situacions mitjançant diferents tècniques* (ES11); *la intervenció ha d'estar sempre basada en una anàlisi formal i sistemàtica de la realitat* (ES16).

Els col·legis professionals puntuen amb un 4.7 sobre 5 aquesta competència, puntuació que suposa un 94%.

- Afavorir l'educació social (educar socialment) mitjançant la intervenció socioeducativa.

El 4% de les respostes proposades per la gent gran versa sobre la competència: *una manera d'intervenir recolzada en allò social i allò educatiu* (PM2).

El 12% de les respostes dels treballadors esmenta la competència següent: *coneix estratègies, tècniques i materials necessaris per a incorporar activitats educatives* (T4).

El 7.7% de les respostes aportades pels educadors socials esmenta aquesta competència: *hi intervé fent que l'entorn sigui més estimulador. Educant l'entorn, s'educa alhora les persones que el conformen* (ES4); *la perspectiva educativa i pedagògica és transversal a les funcions que desenvolupen els educadors socials* (ES19).

Els col·legis professionals atorguen un 4.7 sobre 5, puntuació que suposa un 94%.

En relació amb el segon objectiu, trobar les claus que permetin dotar de prestigi i fonamentació teòrica l'acció professional de l'educador social en l'afavoriment de l'envelliment actiu, els resultats mostren les següents competències:

- Dissenyar, desenvolupar, gestionar i avaluar plans, programes, projectes i activitats, englobant a més l'organització i la impartició de cursos.

Les respostes de la gent gran que al·ludeixen a aquesta categoria ascendeix a un 19.6%: *fa tots els tallers perquè tu no et quedis a casa, perquè et sentis content de viure [...]* (PM10); *doneu vida als centres i a la gent gran [...]* (PM20).

Dels treballadors dels centres se'n desprèn un 11.2%: *realització, execució i avaluació de projectes en un centre social* (T11).

Dels educadors socials s'obté una dada percentual del 14.1%: *disseny, implementació, avaluació de programes i projectes educatius* (ES7); *és un agent de canvi que realitza, coordina i avalua projectes* (ES8).

Els col·legis professionals puntuen aquesta competència amb un 4.8 sobre 5, puntuació que fa ascendir el percentatge al 96%.

- Coordinar, gestionar i organitzar recursos, activitats, persones i institucions.

El 10.7% de les respostes de la gent gran versa sobre aquesta competència: *la que ha de portar l'engranatge de tot el desenvolupament, de tots els tallers del centre, ha de ser una persona que tingui formació sobre això, perquè si s'hi posa una altra persona, mai no traurà el rendiment dels tallers que en pot treure una educadora social* (PM2).

El 3.7% de les al·lusions dels treballadors fa esment a: *coordinar i controlar que es facin totes les activitats en funció de les necessitats i del que demana la gent gran* (T16).

El 4.4% dels discursos dels educadors socials esmenta la competència següent: *destresa per reconèixer els continguts culturals, llocs, individus o grups a posar-ho en relació; destresa en gestió de projectes, programes, centres i recursos educatius; capacitat per a l'organització i gestió educativa d'entitats i institucions de caràcter social i/o educatiu; tramitació, gestió, organització, coordinació i recerca de recursos* (ES20).

Els col·legis professionals qualifiquen amb un 4.3 sobre 5 aquesta competència en relació amb l'àmbit de gent gran, qualificació que suposa un 86%.

- Detectar mancances i necessitats socioeducatives per poder cobrir-les i/o solucionar-les.

El 3% de respostes de la gent gran versa sobre aquesta competència: *sou vosaltres, amb la formació que teniu, els qui us adonaríeu de les mancances i les cobriríeu* (PM51).

De la mateixa manera, el 3% de les respostes dels treballadors n'esmenta la següent: *aportaria el tracte individualitzat de la persona en relació amb el que vol i necessita, a nivell propi i personal* (T14).

El 4% de les respostes dels educadors socials és la següent: *donar resposta a les demandes d'accés a la cultura, de benestar social i de participació en la vida social* (ES7); *capacitat per detectar les necessitats educatives d'un context determinat* (ES20).

Els col·legis professionals d'educadors socials la puntuen amb un 4.7 sobre 5, fet que suposa un 94%.

Finalment, pel que fa a l'objectiu de conèixer les possibilitats de la feina socioeducativa amb el col·lectiu de gent gran, se'n desprèn el següent:

- Dinamitzar socialment i culturalment, tot comportant el foment de la motivació a la participació social i la dinamització del centre de gent gran i la seva participació en la comunitat.

El 10.8% de les respostes ofertes per la gent gran al·ludeix a aquesta competència: *ens guia en el camí per fer-ho, perquè tot sols no podem i al final acabem a casa. La gent gran necessitem una mica de sortida i... que ens motivin a fer els esforços que haguem de fer per estar actius* (PM29).

El 20.8% dels treballadors dels centres de gent gran esmenta la mateixa: *la seva tasca es basa en la dinamització cultural i social, mobilitzar la gent i fer que participin* (T4); *és un dret ciutadà que ha de ser guiat per un professional que tingui les tècniques i els coneixements apropiats* (T13); *fomentar la participació i la vida del centre* (T9).

El 14% dels educadors socials fa referència a aquesta competència: *implantar recursos que afavoreixin la participació de la gent gran tant en els centres de gent gran com a la societat* (ES4); *facilitar les condicions i recursos socioeducatius necessaris per afavorir la participació social i el desenvolupament comunitari* (ES19).

Dels col·legis professionals d'educadors socials, se'n desprèn una puntuació del 4.8 sobre 5, això suposa un percentatge del 96%.

- Generar contextos educatius que afavoreixin l'aprenentatge en aquesta etapa vital, advocant per l'educació al llarg de la vida.

De les respostes de la gent gran, el 9.8% al·ludeix a aquesta competència: *els educadors socials ens amplieu el nostre camp de visió, els nostres coneixements. Tot això ens beneficia, tenim interès per saber més coses* (PM21).

Dels treballadors, el 11.2% l'esmenta: *genera contextos educatius i accions mediadores i formatives* (T12).

El 8.8% dels educadors socials al·ludeix a aquesta competència en els seus discursos: *transmissió, desenvolupament i promoció de la cultura, generar xarxes socials, contextos, processos i recursos educatius i socials* (ES7); *dissenyar i generar contextos que pal·lien les seves necessitats des d'un aspecte inclusiu i educatiu* (ES17).

Els col·legis professionals la puntuen amb un 4.7 sobre 5, puntuació que suposa que un 94% dels participants valora aquesta competència.

- Assessorar i acompanyar gent gran en processos de desenvolupament socioeducatiu, afavorint-ne el creixement personal, l'autonomia i l'empoderament.

El 12.6% de les respostes de la gent gran al·ludeix a aquesta competència: *que sigui un punt de suport per a nosaltres [...]* (PM64); *que observi qui es pot dedicar a això, qui es pot dedicar a allò altre, que vegi i conegui les habilitats de cada un i els vagi situant* (PM10).

El 9% dels discursos dels treballadors dels centres versa sobre aquesta competència: *el suport i acompanyament directe d'usuaris* (T3); *ajuda a potenciar les seves capacitats i possibilitats* (T15).

Els educadors socials esmenten la competència en el 13.4% de les seves al·lusions: *és un acompanyant de les persones en el seu procés de socialització i incorporació social. Acompanya i gestiona els recursos de desenvolupament educatiu, assessora quin és el recurs adequat* (ES4); *empoderar l'usuari, fent-los participants del seu propi canvi i recolzant-los en el seu procés, dins de l'envelliment actiu* (ES17).

Els col·legis professionals puntuen aquesta competència amb un 4.3 sobre 5, puntuació que suposa un 86%.

- Fomentar un lleure de qualitat i creatiu, allunyat del lleure merament lúdic i amb l'única finalitat d'entretenir, aportant-hi un component socioeducatiu.

De el total de respostes de la gent gran, només l'1% fa esment a aquesta competència: *ganes de continuar aprenent i fent coses, fent un bon ús del lleure* (PM14).

Dels treballadors, el 0.8% esmenta en els seus discursos la competència enunciada: *ús creatiu del temps lliure* (T6).

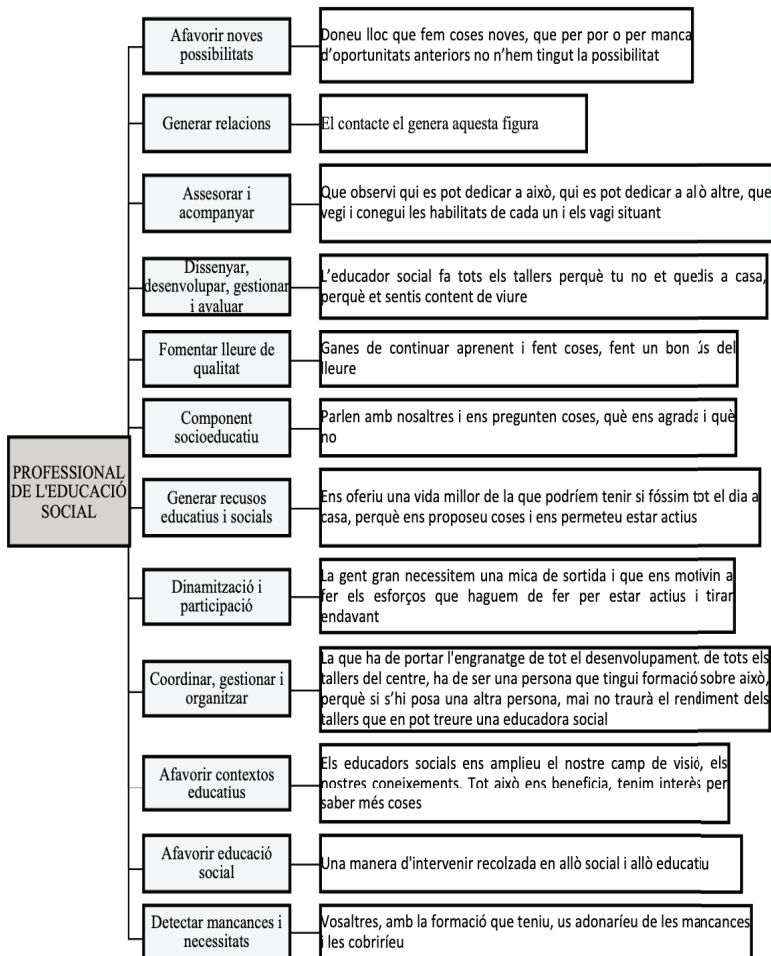
L'1.7% de les respostes dels educadors socials versa sobre la competència: *promoure un bon ús del lleure i el temps lliure i ensenyar recursos per aprofitar-lo* (ES11).

Els col·legis professionals la puntuen amb un 4.5 sobre 5, puntuació que suposa un 90%.

En el quadre següent (quadre 5), s'hi exposa la xarxa semàntica que engloba les competències esmentades.

Quadre 5. Xarxa semàntica de les competències del professional de l'educació social

Font: Elaboració pròpia.

Classificant percentualment les competències esmentades per la totalitat dels participants, s'obté el quadre següent.

Quadre 6. Competències del professional de l'educació social en l'àmbit de la gent gran

COMPETÈNCIA	CLASSIFICACIÓ PERCENTUAL
Dinamitzar socialment i culturalment, tot comportant el foment de la motivació a la participació social i la dinamització del centre de gent gran i la seva participació en la comunitat.	10.1%
Dissenyar, desenvolupar, gestionar i avaluar plans, programes, projectes i activitats, englobant a més l'organització i la impartició de cursos.	9.9%
Fomentar i millorar l'envelliment actiu, generant recursos educatius i socials que l'afavoreixin, tot podent replantejar el procés d'envelliment, repercutint en la millora de la qualitat de vida i mantenint les capacitats de la gent gran al màxim temps possible.	9.4%
Generar contextos educatius que afavoreixin l'aprenentatge en aquesta etapa vital, advocant per l'educació al llarg de la vida.	8.7%
Assessorar i acompanyar gent gran en processos de desenvolupament socioeducatiu, afavorint-ne el creixement personal, l'autonomia i l'empoderament	8.5%
Afavorir l'educació social (educar socialment) mitjançant la intervenció socioeducativa.	8.4%
Afavorir les relacions, incloent-hi les de caràcter intergeneracional, amb tendència a evitar la soledat de la gent gran, treballant a nivell emocional i socioafectiu, millorant amb això la comunicació i repercutint en el seu estat anímic.	8.2%
Partir del coneixement del context per realitzar intervencions contextualitzades que repercutixin en la transformació de les institucions de gent gran i del mateix col·lectiu, aportant el component socioeducatiu.	8.1%
Coordinar, gestionar i organitzar recursos, activitats, persones i institucions.	7.4%
Detectar mancances i necessitats socioeducatives per poder cobrir-les i/o solucionar-les.	7.4%
Afavorir noves possibilitats a través de la facilitació de recursos i informació i creació d'espais de participació que comportin més visibilitat del col·lectiu i suposin més inclusió de la gent gran en la seva comunitat.	7.3%
Fomentar un lleure de qualitat i creatiu, allunyat del lleure merament lúdic i amb l'única finalitat d'entretenir, aportant-hi un component socioeducatiu.	6.6%

Font: Elaboració pròpia.

Discussió i conclusions

L'anàlisi de dades palesa la importància de dotze competències del professional de l'educació social en la promoció de l'envelliment actiu, d'acord amb recerques com la de Martínez de Miguel i Escarbajal de Haro (2009); Martínez de Miguel, Escarbajal de Haro i Salmerón, (2016); Pérez Serrano, (2000); Pinazo, Lorente, Limón, Fernández i Bermejo, (2010).

Partint de l'objectiu de visibilitzar la importància de les competències de l'educador social amb el col·lectiu de gent gran, és apreciable la rellevància d'aquest professional per la repercussió que el seu treball pot tenir en la promoció de l'envelliment actiu, la qualitat de vida, l'aprenentatge al llarg de la vida, l'afrontament de la jubilació de manera positiva, la participació i contribució social de la gent gran en la seva comunitat, l'apropament entre generacions i la transformació dels centres de gent gran i del mateix col·lectiu, a través de l'acció socioeducativa que caracteritza l'educador social. D'entre les seves competències, destaca la capacitat de generar recursos educatius i socials que afavoreixin i millorin l'envelliment actiu, fet que es corrobora amb recerques com la de Muñoz (2008) i Vallès (2011), que destaquen la imperiosa necessitat d'aquest perfil professional per a aquesta comesa.

En relació amb l'objectiu d'oferir més credibilitat a l'acció professional de l'educador social en l'afavoriment de l'envelliment actiu, d'acord amb Álvarez (2017) i ASEDES (2007), que posen de manifest competències d'aquest perfil, les quals estan d'acord amb les que es desprenen de la recerca que es presenta, se'n destaquen les de caràcter més tècnic, com el disseny, gestió i avaluació de plans, programes i projectes; les intervencions contextualitzades que es basen en una anàlisi de la realitat i la coordinació de recursos, activitats, persones i institucions, essent les mateixes les que proporcionen més credibilitat de l'acció professional de l'educador social.

L'últim objectiu, sensibilitzar sobre les possibilitats del treball socioeducatiu amb el col·lectiu de gent gran, engloba per als participants d'aquest estudi diverses competències: la dinamització social i cultural, la generació de contextos afavoridors de l'aprenentatge, l'assessorament i acompanyament en processos de desenvolupament socioafectiu i el foment d'un lleure de qualitat; competències que corroboren Gutiérrez (2010), que posa de manifest la importància de les relacions intergeneracionals per a les competències que exposen els participants, o Bigeriego i Rueda (2015) i Caride (2005), que reforcen la competència de la dinamització social i cultural i la generació de contextos afavoridors d'aprenentatge, considerant la participació comunitària i l'animació sociocultural com a base de l'envelliment actiu.

D'acord amb tot el que s'ha exposat fins ara, les accions educatives adreçades al col·lectiu de gent gran poden facilitar espais d'aprenentatge per a l'acció participativa i implicació en el seu entorn (Almenar i Valera, 2009;

És apreciable la rellevància d'aquest professional per la repercussió que el seu treball pot tenir

Muñoz, 2008), contribuint a la millora del benestar i qualitat de vida, afavorint nous aprenentatges, mantenint i potenciant capacitats, promovent l'establiment i el manteniment de relacions i, en definitiva, fent que visquin l'envelliment amb optimisme, il·lusió, de manera sana i activa. Tot plegat suposa que la gent gran participi plenament en la transformació i/o millora de les seves situacions sociopersonals, aportant les seves pròpies alternatives i transformant l'òptica tradicional que es fonamenta en l'assistencialisme, el paternalisme i el dèficit, tot posant l'accent en les necessitats, interessos, desitjos i capacitats, i afavorint una percepció més realista de la vellesa, l'envelliment i la gent gran.

Tot això requereix un canvi en l'acció social que posi en valor la persona i afavoreixi el seu envelliment d'una manera participativa i activa

Tot això requereix un canvi en l'acció social que posi en valor la persona i afavoreixi el seu envelliment d'una manera participativa i activa. És aquí on les competències del professional de l'educació social, com a afavoridores d'un envelliment actiu i optimitzadores d'oportunitats de salut, d'aprenentatge al llarg de la vida, de participació i seguretat que comportin més oportunitats per a gaudir d'una vellesa amb qualitat de vida, esdevenen un factor imprescindible.

Gema Belchí Romero
Doctora en Educació

Graduada en Educació Social

Facultat d'Educació – Universitat de Múrcia

Educadora en la Regidoria d'Igualtat de l'Ajuntament de Cartagena

gema.belchi@um.es

Silvia Martínez de Miguel López

Doctora en Pedagogia

Professora titular del Departament de Teoria i Història de l'Educació

Facultat d'Educació – Universitat de Múrcia

silviana@um.es

Juan Antonio Salmerón Aroca

Doctor en Ciències de l'Educació

Professor associat del Departament de Teoria i Història de l'Educació

Facultat d'Educació – Universitat de Múrcia

jasa2@um.es

Bibliografia

Almenar, M. N.; Valera, S. (2009). Educación a lo largo de la vida en la Unión Europea y los organismos internacionales. En M. A. Murga (Ed.), *Escenarios de innovación e investigación educativa* (pp. 253-266). Madrid: Universitat.

Álvarez, A. (2017). *El desempeño profesional del educador y la educadora social: funciones, competencias y creencias de autoeficacia* (tesi doctoral). Universitat Autònoma de Madrid, Facultat de Formació de Professorat i Educació.

Asociación Estatal de Educación Social (2007). *Documentos Profesionalizadores*. Barcelona: ASEDES.

Beltrán, A. J.; Rivas, A. (2013). Intergeneracionalidad y multigeneracionalidad en el envejecimiento y la vejez. *Tabula Rasa. Bogotá - Colombia*, 18, 277-294.

Bigerio, B.; Rueda, J.D. (2015). *Propuesta de intervención: La participación comunitaria como base del envejecimiento activo*. Valladolid: Universitat de Valladolid. Facultat d'Educació i Treball Social.

Caride, J. A. (2005). La Animación Sociocultural y el Desarrollo Comunitario como Educación Social. *Revista de Educación*, 336, 73-88. Recuperat de <https://www.ries.universia.unam.mx/index.php/ries/article/view/115/455>

Centro Internacional de Longevidad de Brasil (2015). *Envejecimiento Activo. Un marco político ante la revolución de la longevidad*. Río de Janeiro: International Longevity Centre Brazil.

Consell de la Unió Europea (2012). *Declaración del Consejo sobre el Año Europeo del Envejecimiento Activo y de la solidaridad intergeneracional: estrategia futura*. Recuperat de <http://register.consilium.europa.eu>

Carm (2009). *Estatuto Básico de Centros Sociales de Personas Mayores de la Región de Murcia*. Murcia: Instituto Murciano de Acción Social.

Gutiérrez, M. (2010). *Los programas intergeneracionales en la Región de Murcia. Análisis de la situación y propuesta de mejora* (tesi doctoral). Universitat de Múrcia, Departament de Teoria i Història de l'Educació, Facultat d'Educació.

Hernández, B. (2002). *Estrategias para un aprendizaje significativo*. México: Editorial Mc Graw Hill.

IMSERSO (2011). *Envejecimiento Activo. Libro Blanco*. Madrid: Ministerio de Sanidad, Política Social e Igualdad.

Instituto Nacional de Estadística (2018). Avance de la Estadística del Padrón Continuo a 1 de enero de 2018. Recuperat de http://www.ine.es/prensa/pad_2018_p.pdf

Martínez, T. (2006). Envejecimiento activo y participación social en los centros sociales de personas mayores. En T. Martínez, B. Díaz, B. y C. Sánchez (Eds.). *Los Centros Sociales de personas mayores como espacios para la promoción del envejecimiento activo y la participación social* (p. 23-41). Oviedo: Gobierno del Principado de Asturias. Consejería de Vivienda y Bienestar Social.

- Martínez, T.; Díaz-Veiga, P.; Rodríguez, P.; Sancho, M.** (2015). Modelo de atención centrada en la persona. Presentación de los Cuadernos prácticos [versió electrònica]. *Revista Envejecimiento en red*, 12, 1-25. Recuperat de: <http://envejecimiento.csic.es>
- Martínez de Miguel, S.; Escarbajal de Haro, A.** (2009). *Alternativas socioeducativas para las personas mayores*. Madrid: Dykinson.
- Martínez de Miguel, S.; Escarbajal de Haro, A.; Salmerón, J. A.** (2016). El educador social en los centros para personas mayores. Respuestas socioeducativas para una nueva generación de mayores. *EDUCAR*, 52(2), 451-467. doi: <http://dx.doi.org/10.5565/rev/educar.717>
- Miñano, L.; Martínez de Miguel, S.** (2011). El asociacionismo y las necesidades socioeducativas en los centros de mayores del municipio de Murcia. *Revista de Investigación Educativa*, 29(2), 325-340.
- Muñoz, I. M.** (2008). *Perfil profesional del educador social con personas mayores. Identificación de competencias*. (tesi doctoral). Universitat de Granada, Departament de Pedagogia, Facultat de Ciències de l'Educació.
- Oddone, M. J.** (2013). Antecedentes teóricos del Envejecimiento Activo [versión electrónica]. *Revista de Envejecimiento en red*, 4, 1-9. Recuperat de <http://envejecimiento.csic.es>
- Pérez Serrano, G.** (2000). *Modelos De Investigación Cualitativa en Educación Social y ASC. Aplicaciones prácticas*. Madrid: Narcea.
- Pérez Serrano, G.; De Juanas, A.; Cuenca, E.; Limón, M. R.; Lancho, J.; Ortega, M. C.; y Muelas, A.** (2013). *Calidad de vida en personas adultas y mayores*. Madrid: UNED.
- Pinazo, S.; Lorente, X.; Limón, R.; Fernández, S.; Bermejo, L.** (2010). Envejecimiento y aprendizaje a lo largo de la vida. En L. Bermejo (Ed.). *Envejecimiento activo y actividades socioeducativas con personas mayores. Guía de buenas prácticas* (pp. 3-10). Madrid: Panamericana.
- Prieto, D.; Herranz, D.; Rodríguez, P.** (2015). *Envejecer sin ser mayor. Nuevos roles en la participación social en la edad de la jubilación*. Madrid: Fundación Pilares para la Autonomía Personal.
- Rodríguez, V.; Rubiera, F.** (2016). Panorama de las buenas prácticas y políticas adoptadas en la Unión Europea frente al envejecimiento. *Investigaciones Regionales*, 34, 139- 171.
- Salmerón, J. A.; Martínez de Miguel, S.; Escarbajal de Haro, A.** (2014). *Vejez, Mujer y Educación*. Madrid: Dykinson.
- Urpí, C.; Zabal, P.** (2005). Foros Internacionales de Participación Social: una experiencia pedagógica. En X. Ucar (Ed.). *Participación, Animación e Intervención Socioeducativa* (p. 1-12). Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona. (CD-rom).
- Vallés, J.** (2011). *Análisis y valoración de las funciones de los educadores sociales en España* (tesi doctoral). Universidad Nacional de Educación a Distancia, Departament de Mètodes de Recerca i Diagnòstic en Educació, Facultat d'Educació.